

Тэрээбүт тэрүт тылым – саргылаах сахам тыла.

Тыл – кийи айбыт биир эриэккэс кэстүүтэ. Саха омук тыла Амма Аччыгыһа эппитин курдук «Сир симэҕин курдук сиздэрэй, уруйэ уутун курдук ыраас», Күндэ эппитини «Сэруун сүэгэй курдук сүрэҕи быары сэруургэтэр».

Саха омук тыла баай, кэрэ, хомоҕой, байа-барҕара турар, сайдар-уунэр кэскиллээх. Биьиги сахабыт тыла дириин историялаах, атын омук тылларыгар холоотоххо олус кэрэтик иьиллэр тыл.

Хас биирдии омукка саамай күндүтэ, баайа – тэрээбүт тэрүт тыла буолар. Тэрээбүт тыл кинигэ да суох эрдэҕиттэн норуоту уэрэтэн-такайан кэлбит уонна норуот баарын тухары иитэ-уэрэтэ турар улуукан уьуйааччы буолар. Саха оҕото кыра эрдэҕиттэн тэрүт тылынан санара уэрэниэхтээх, сахалыы сиэринэн-туомунан, сахалыы тылынан иитиллэн тахсыахтаах. Дьылҕа хаан кийиэхэ анаан биэрбит эбит ийэ тыл алыбын. Ийэ тыл оҕоҕо ийэ уутун кытта бэриллэр, күнү кэрээт оҕо ийэ тыл минньигэс утаҕар умсар, кини минньигэс муэтун испэхтээн санара, толкүйдүү, ааҕа, сүрүйа уэрэнэр. Оннооҕор кэтэргэ –суурэргэ, чыычаахха чыычаах чуопчаарар тыла, сууруккэ суурук сипсийэр тыла, этиннэ этин эрчимнээх тыла , илгэлээх истин ийэ тыл буолар. Ийэ тыл – норуот тыына. Ийэ тыла сүппүт норуот кэхтэр, аан дойдуттан суох буолар, симэлийэр. Ийэ тылбыт сүппэтин , симэлийбэтин туьугар, кэлэр кэнчээри ыччаппытын, сахалыы тыыннаан, утуэ сиэргэ-майгыга угуйан, тэрээбүт тылбытын ыьыктыбакка инникигэ эрэллээхтик илдьэ сылдыахтаахпыт.

Саха норуота ийэ тылынан уус-уран айымньылары айар, чабырҕахтыыр, олонхолуур, оьуохайдыыр, туойар. Саха тылбытын уьуннук кэтээн уэрэппит дьоннор этиилэринэн сахалыы дьоьуннук толкүйдүүр ,санарар- инэрэр ыалга иитиллибит оҕо тыла баай сайдыылаах буола улаатар. Тэрээбүт тылынан кэнуллук санара уэрэммит оҕо атын омук тылын тургэнник ылынар. Инникигэ эрэлэ быдан тардыылаах буолар.

Билигин санарар санабыт баайа сылтан сыл ахсын кыараан, аччаан, тылы сыыьа туттуу элбээн иьэр.Ол курдук алтыьар дьонум ортотугар, радио уонна телевидение биэриилэригэр тыллары сыыьа туттуу эмиэ угус. Холобур: «ас буьарыам» диэни «ас буьастыам». Аны биир кийини кэрэн туран «Эьиги» диэн нууччалыы халыыбынан уларытан санараллара олуона. Кэнники кэмнэ «Дьолу –соргуну» диэри «Дьолу –саргыны» диэн уларытан санараллара элбээтэ. «Соргу» диэн тыл сор диэн тылтан тахсыбыт диэн эйдэбултэн

итинник барбыт быылаах. Улуу суруйааччыларбыт айымньыларыгар-кэпсээннэригэр, сьээннэригэр, тойуктарыгар, олонхолоругар «Дьол-соргу» диэн этиллэн, суруллан сыллары нэнуэлээн кэллэхтэрэ.

Онтон о5олорбут саналара эссэ мэлтэх. О5о тылын –эьун олох кыра эрдэ5иттэн чочуйар наада. Тыл сумэтин, тыл амтанын тылы имитэ –хомута туттар эрэ киьи учугэйдик эйдуур. Ол иьин о5о5о тэрээбут тылыгар кэрэхсибили уэскэтээри кылаас таьынан араас үлэ кэруннэрин тэрийиэххэ, уруокка кэрэхсэбиллээх сорудахтары угустук тиьигин быспакка туьаныахха наада. Билигин о5о баьыйар эттэ дьиэтигэр телевизортан, компьютертан, телефонтан ордон аа5ыыга уксун кылааска аахпыттарынан мунурданаллар, дьиэ5э кинигэ аахпаттар. Онтон дьиэ5э кинигэни аахпат, аа5ыынан дьарыктаммат о5о аа5ар дьо5ура мэлтээн, аа5ыыга интириэьэ сүтүэн сэп, сүтэр да5аны.Алын кылаастан орто суьуэххэ тахсарыгар о5о иннибэккэ сылбыр5атык аа5ар эрэ буолла5ына, үэрэ5эр ситиьиилээх буолар. Уэьээ кылаастарга аа5ыы уруоктара элбэхтэр, онон мэлтэхтук аа5ар о5о үэрэ5эр ыарыр5атар.То5о диэтэххэ хас биирдии предметкэ быраабылалары аа5ан үэрэттэххинэ эрэ эйдуугун, билиини ылына5ын.О5ону аа5арга умсугутаары хас биирдии уруок иннинэ 5 мунуутэ5э араас тэттик кэпсээннэри аахтаран аа5ыы ыытыахха наада. Биир үлэ кэрунунэн буолар кылаас таьынан аа5ыыны тэрийии. Кылаас о5ото чиэппэргэ биир-икки кинигэги аа5ара бу улахан ситиьии. Кинигэни аахпат о5о тыла –эьэ, санаата, толкуйа сайдыбат. О5о тыла сайдарыгар эссэ биир үлэ кэрунунэн тыл оонньуута буолар. Тыл оонньуута о5о тылын сытыылыыр, сайыннарар, толкуйун торумнуур. Тыл оонньуутун биирдиилээн да, бэлэ5унэн да оскуола5а, дьиэлэригэр тэрийиэххэ соп. О5олор тэрээбут тыл сумэтин алаьа дьиэлэриттэн тэрэппуттэриттэн инэринэллэрэ саарба5а сүох. Эс хобыоннору о5о санарар санатын сайыннарарга туттуу үлэ биир кэрунэ. Эс хобыоно – киьини кэрэ5э, сирдиир, сырдыкка угуйар норуот эркэн эйэ, улуу муудараьа. Эс хобыонун уус-уран уратыта – кини дирин, бэргэн ис хобыоно, киьи эйүгэр дэбигис туьэр, эйдэнуьмуэ тыла-эьэ буолар. Саха о5ото кыра эрдэ5иттэн санарар санатыгар эс хобыонун угустук туттара буоллар, баай, бэргэн, ситимнээх тыллаах, имигэс толкуйдаах, сиэр –майгы эттунэн иитиллилээх буола улаатарыгар олук буолуо этэ. Эс хобыоннорун куннээ5и олоххо хомо5ойдук тутуннахха о5олор суолтатын кэбэ5эстик эйдээн, ылынан санарар саналара байар, сайдар. О5ону тэрээбут тылынан иитиллэр эйгэтин кэнэтэн эйтэн суруйууну тиьигин

быспакка ыытар о5о тыла сайдарыгар кэдьүүстээх. Манна о5о этэр санаатын саабылана, тыл баайын эгэлгэтин туьана, толкуйдуур дьо5урун сайыннара уэрэнэрин ситиьэр.

Тэрээбут тэрүт тыл – айымныылаах эй тэрдэ буолар. О5о ордук тэтимнээхтик, дэбэннүк сайдарыгар, айымныылаахтык, араас дэгиттээхтик толкуйдуу уэрэнэригэр ис изйиитин толору этэр кыахтаах- тэрээбут тэрүт тыла буолар.

Семенова Любовь Иннокентьевна

МБОУ «Кыстатыамская малокомплектная средняя общеобразовательная школа им. Н.В.Шемякова».